

Никола МИТРЕВСКИ
(Институт за старословенска култура-Прилеп)

ПРЕТСТАВИТЕ НА СЕСЛОВЕНСКИТЕ ПРВОУЧИТЕЛИ СВ. КИРИЛ И СВ. МЕТОДИЈ ВО ЖИВОПИСОТ ОД XIX ВЕК ВО ПЕЛАГОНИЈА, МАРИОВО И ДЕМИРХИСАРСКО

Трудот претставува прилог кон проучувањето на претставите на сесловенските првоучители св. Кирил и св. Методиј во фрескоживописот од XIX век во Македонија. Новооткриените портрети на св. Кирил и св. Методиј во фрескоживописот на Пелагонија, Мариово и Демирхисарско се особено важни во согледувањето на иконографските и програмските целини во кои тие се јавуваат и ја збогатуваат галеријата на нивните познати ликови во уметноста на XIX век во Македонија.

Во уметноста на Македонија долго време се застапени фигури на светци врзани за животот на Охридската архиепископија, за сесловенските првоучители и личности од старохристијанскиот период што имале локален култ. Во XVIII век нивното присуство битно се зголемува и се проширува со други светци канонизирани во времето на османлиската власт, што претставуваше израз на широкото движење на сите христијани од Балканот во борбата за ослободување.¹ Со делумната либерализација на османлискиот систем кон средината на XIX век, изградбата на нови цркви и формирањето на црковно-училишните општини, во Македонија настапува нов бран на проширување. Преродбеничкото движење, со јасно искажани барања за обновување на Охридската архиепископија, за воведување на народниот јазик во училиштата и црковнословенскиот јазик во богослужбата, кое настапило кон средината на XIX век, во голема мера ќе придонесе ликовите на Солунските браќа св. Кирил и св. Методиј и нивните ученици да станат неизоставен дел на сликарската програма во храмовите на македонските црковно-училишни општини. Одбележувањето на празниците на св. Кирил и св. Методиј, на де-

новите на св. Климент и св. Наум, на Седмочислениците како единствена група, во преродбата се прогласуваат за сенародни празници на основоположниците на словенската писменост. Св. Климент се прогласува за втемелувач на Охридската архиепископија, чие обновување го бараа македонските општини. Тоа е време кога личностите и делото на Солунските браќа, како предводници на Моравската мисија и основоположници на словенската писменост, добиваат нов третман и се во средиштето на широкиот интерес во Македонија. Низа македонски интелектуалци, пред се, учители и писатели, претставници на втората (помладата) книжевна македонска генерација, ќе покажат жив интерес за делото на Солунските браќа. Меѓу првите, секако, ќе го споменеме Јордан Хаџи Константинов Џинот, кој во својата опширна школка програма подготвена за скопското училиште, а публикувана во „Цариградски вестник“ бр. 68 од 1 јануари 1852 година, во третата група, за највозрасните ученици, меѓу другите предмети, е предвиден и предметот „История Кирила и Методия с свидетелствами, 30 листа с писменом до втора част, слишателно“.² Спомени за сесловенските првоучители св. Кирил и св. Методија среќаваме и кај Ѓорѓи К. Динката, Партениј Зографски, Димитрија и Константин Миладинов, Рајко Жинзифов, Ѓорѓија Пулевски, Кузман Шапкарев, Григор Прличев и Марко Цепенков.³ Како последица на оживувањето на култот на Солунските браќа, во Македонија, започнувајќи од шестата деценија на XIX век, во црковно-училишните општини започнува свечено да се празнува 11 мај како ден на св. Кирил и св. Методиј.

¹ Ц. Грозданов, *Портретите на светителите од Македонија од IX до XVIII век*, Скопје 1983, 199-249.

² Х. Поленаковиќ, *Белешки за кирило-методиевските прашања кај Македонците во XIX век*, Гласник на ИНИ, год. VII, бр. 1, Скопје 1963, 162-163.

³ Ibid., 169-179.

Сл. 1. Рамна, црква Св. Ѓорѓи, св. Кирил и св. Методија, северен ѕид

Од она што е познато изгледа дека првата прослава била одржана во Велес во 1858 година, по иницијатива на учителот Георги Икономов од Дупница. Подоцна овој празник е прославуван во Скопје во 1860, во Прилеп во 1966, во Солун во 1868, а во Битола во 1871 година.⁴ За забрзаното ширење на култот на сесловенските првоучители св. Кирил и св. Методиј придонесле и прославите што се организирале по повод илјадагодишнината од Моравската мисија (1863), од смртта на св. Кирил (1869) и од смртта на неговиот брат св. Методиј (1885). Паралелно со чествувањето на денот на Солунските браќа ќе започне и процес на допишување на имињата на св. Кирил и св. Методиј и нивните ученици и другите локални светители во ерминиите на македонските зографи од мијачкиот крај, за кои, во ерминијата што ја составил светогорецот Дионисиј од Фурна не постојат објаснувања за нивното сликање.

Сето ова, како и многу други фактори, кои во оваа пригода нема да ги набројуваме, придонесле

⁴ Ibid, 179; Б. Ристовски, *Кон Кирило-Методијевската традиција на македонскиот културно-национален развиток во втората половина на XIX и првата половина на XX век*, во: Кирило-Методијевскиот (старословенскиот) период и Кирило-Методијевската традиција во Македонија, МАНУ, Скопје 1988, 310, заб. 21.

култот на сесловенските првоучители св. Кирил и св. Методиј да добие на интензитет, а нивните претстави да станат неизоставен дел на сликарската програма на новоизградените преродбенички цркви во Македонија.

Низ следните страници ќе го проследиме пробивот на претставите на Солунските браќа св. Кирил и св. Методиј во фрескоживописот во Пелагонија, Мариово и Демирхисарско.

Со теренските истражувања на фрескоживописот од XIX век на Пелагонија, Мариово и Демирхисарско, засега регистриравме 14 претстави на св. Кирил и св. Методиј работени во периодот од 1861 до 1913 година. Имајќи предвид дека истражувањата се уште траат, се надеваме дека оваа бројка нема да биде конечна.

Според досегашните проучувања на уметноста на XIX век,

најстарата преродбеничка претстава со ликовите на Солунските браќа св. Кирил и св. Методиј ја бележиме во трикорабната црква посветена на Св. Ѓорѓи во битолското село Рамна, чиј живопис се датира во 1861 година. Во живописот на оваа преродбеничка црква, заедничката претстава на Солунските браќа, св. Кирил (св кѢрнѢль) и св. Методиј (мѢѡѡдн) е насликана во првата зона на северниот ѕид (сл. 1). Во согласност со традицијата, во Охридската архиепископија и во Македонија св. Кирил и св. Методиј се прикажани како архијереи, во архијерејски одежди (фелон, епитрахил и омофор), со митра на главата, и покрај тоа што историските извори укажуваат дека св. Кирил немал таков чин.⁵ Нивните физиономии се сосема одредени. Св. Кирил е прикажан како средовечен човек со темна коса што паѓа на рамената и четвртесто потстрижана брада; со крст во десната, високо подигната рака и со отворен свиток со азбуката во левата. Св. Методиј е старец со бела коса што паѓа на рамената и не многу долга, заоблена брада, со архијерејски жезол во десната и отворено евангелие во левата рака, на кое со словенски букви е испишан текстот: *вѢ НАЧАЛѢ БѢ СТРАЪ ГОСПОДЕН...*⁶

⁵ Ц. Грозданов, *Портретите на светителите*, 45.

⁶ Во ерминијата на Дичо, св. Кирил не е наведен, а св. Методиј е опишан како старец со долга остра брада и

Сл. 2. Тополчани, црква Вознесение Христово, св. Кирил, јужен ѕид

Сл. 3. Тополчани, црква Вознесение Христово, св. Методија, јужен ѕид

друг натпис, поставен на лакот над јужната врата, се дознава дека зографските работи завршиле на 23 јули 1869 година, за време на свештеникот Алексија Константинов и епитропите Нешко и Тоше Кочов. Потоа во натписот се соопштуваат имињата на зографите Константин и Димитар Анастасови од Магарево. Во оваа голема сликарска целина, фигурите на Солунските браќа св. Кирил (СЪТЪН КЪРЪЛЪ) и св. Методиј (СЪТЪН МЕФОДИЈ) се поставени во цел раст на внатрешните страни на прозорецот, во третата зона на јужниот кораб (сл. 2 и 3). Св. Кирил и св. Методиј се насликани во богато украсени архијерејски одежди (сакос, омофор и надбедреник) со митра на главата. Двајцата светители со десната рака благословуваат, а во левата држат затворени евангелија. Типолошки, ликовите на Солунските браќа се речиси идентични меѓу себе, без некои посебни

Меѓу мноштвото претстави на Солунските браќа во живописот од XIX век, вниманието го привлекуваат нивните поединечни претстави во црквата Вознесение Христово во прилепското село Тополчани. Од натписот на една мермерна плоча дознаваме дека градежните работи на црквата завршиле на 26 мај 1864 година, во времето на Пелагонискиот архијереј Бенедикт (1854-1869).⁷ Непосредно по завршувањето на градежните работи, започнале и зографските работи во црквата. За зографисување на црквата бил ангажиран прилепскиот зограф Адамче живописец чие име, покрај годината 1864, се споменува во краткиот запис на попречниот лак во наосот.⁸ Од еден

индивидуални белези. Тоа се старци со бела коса што им паѓа на рамената и не многу долга, исто така, бела брада.

Во периодот од 1881 до 1893 година, дебарските зографи, ученици и следбеници на Дичо Зограф, предводени од неговиот син Аврам, ќе насликаат неколку преродбенички цркви во Мариово, во чија сликарска програма свое место ќе најде и заедничката композицијата со ликовите на св. Кирил и св. Методиј. Иако потписот на Аврам Дичов го среќаваме единствено во манастирската црква Св. Илија во селото Мелница, чии фрески се датираат во 1881 година, на оваа зографска тајфа со право можат да и се припишат уште неколку фрескоансамбли во Мариово.

со круна на главата, в. А. Васиљев, *Ермини, технологија и иконографија*, Софија 1976, 72.

⁷ К. Битовски, *Дејноста на Пелагониската митрополија*, 20, заб. 13.

⁸ Адамче живописец (се потпишува и како иконопи-

сец, а се јавува и со презиме Најдов-Јанов) е роден во 1816 година, а починал во 1882 година во Прилеп, в. А. Васиљев, *Български възрожденски майстори*, Софија 1965, 238.

Сл. 4. Полчиште, црква Св. Спас,
св. Кирил и св. Методија, јужен ѕид

Сл. 5. Чаниште, црква Св. Ѓорѓи,
св. Кирил и св. Методија, северен ѕид

Најстарата преродбеничка композиција со ликовите на св. Кирил и св. Методиј во Мариово, ја бележиме во црквата Св. Спас во селото Полчиште, чиј живопис се датира во 1882 година. Анонимниот зограф на овој живопис, во сликањето на св. Кирил и св. Методиј (ЃѢѢН БОЛГАРСѢН ПРОСѢѢТИТЕЛН КИРНАЉ Н МЕТОДН), ја прифатил иконографијата на овие словенски светители што се формирала во средината на XIX век во Македонија, со испишан текст со азбуката што го држат меѓу себе. Св. Кирил и св. Методиј се прикажани на јужниот ѕид на наосот (сл. 4). Во ликовната редакција на овој анонимен зограф, Солунските браќа се прикажани како архијереи, како и во уметноста на XVIII век, во што се огледа и нивниот континуитет со старата охридска уметност. Св. Кирил носи владички фелон; со десната рака го држи свитокот со азбуката, а со левата затворено евангелие. Св. Методиј е во саκος украсен со флорални мотиви; со десната рака благословува, а со левата го држи свитокот со азбуката. Нивните физиономии се сосема одредени: св. Кирил е средовечен човек со темна коса и брада, а св. Методиј е старец со бела коса и не многу долга, заоблена брада.

Скоро идентично иконографско решение како во Полчиште, среќаваме и во црквата Св. Ѓорѓи во селото Чаниште. Од ктиторскиот натпис на јужниот ѕид дознаваме дека оваа преродбеничка црква е изградена во 1870, насликана е во 1882, а

поправена е во 1929 година. Во оваа сликарска целина, св. Кирил (ЃѢѢН КИРНАЉ) и св. Методиј (ЃѢѢН МЕТОДН) се поставени во цел раст на северниот ѕид на наосот (сл. 5). Св. Кирил е прикажан како средовечен човек, со темна коса што му паѓа на рамената и кратка брада што се стеснува на краевите. Облечен е во архијерејска одежда со саκος, омофор и надбедреник; со десната рака благословува, а со левата го држи свитокот со азбуката насликан меѓу него и св. Методиј. Св. Методиј е прикажан како старец со бела коса што му паѓа на рамената и не многу долга, исто така бела брада што се стеснува на краевите. Со десната рака го држи свитокот со азбуката, а со левата држи затворено евангелие. Двајцата светители на главата имаат круни од западен тип.

Во 1884 година, со залагање на повеќемина жители на селото Бешиште, чии имиња поединечно се наведени во ктиторскиот натпис, живопис добила и трикорабната црква посветена на Св. Параскева. Иако авторството на фреските не е со сигурност утврдено, оваа сликарска целина, несомнено е дело на сликар од Аврамовиот круг.

Во оваа голема сликарска целина, фигурите на Солунските браќа се поставени во цел раст на северниот ѕид во северниот кораб на наосот, веднаш до иконостасот (сл. 6). Сцената е издвоена со два сликани столба со капители. Св. Кирил и св. Методиј се прикажани во архијерејска одежда со митра

Сл. 6. Бешиште, црква Св. Параскева, св. Кирил и св. Методија, северен ѕид

на главата. Нивните физиономии се сосема одредени. Св. Кирил (с : кѣрилъ) е средовечен човек, со темна заоблена брада и долга, исто така темна коса што паѓа на рамената; со десната, високо подигната рака држи крст, а со левата отворен свиток со азбука. Св. Методиј (с : мѣѡдѣна) е старец со пробелена, не многу долга, заоблена брада и пробелена коса што му паѓа на рамената. Светителот со десната рака држи архијерејски жезол, а со левата на градите држи затворено евангелие. Заедничката претстава на Солунските браќа ја среќаваме и во црквата Св. Архангел Михаил во селото Кокре. Од ктиторскиот натпис во малата ниша на западната фасада, дознаваме дека црквата е подигната во 1866 година. Натписот на јужниот ѕид известува дека црквата била живописана во 1884 година, а како ктитори се споменуваат повеќе лица чии имиња се поединечно наведени. Во живописот на оваа преродбеничка црква, Солунските браќа (сѣтън славански просвѣтителѣ) се прикажани во цел раст, на северниот ѕид на наосот (сл. 7). Св. Кирил (сѣтън кѣрилъ) и св. Методиј (сѣтън мѣѡдѣна) се облечени во архијерејска одежда со митра на главата. Св. Кирил е прикажан како средовечен човек, со темна брада и долга коса што му паѓа на рамената. Светителот со десната, високо подигната рака држи крст, а со левата, пред себе, дежи свитокот со азбука. Св. Методиј е насликан како старец со пробелена

брада и долга коса што му паѓа на рамената; со десната рака држи архијерејски жезол, а со левата затворено евангелие. Во горниот дел на сцената, над словенските просветители е насликан Исус Христос (іс хс), кој ги благословува со двете раце. Иконографското решение во кое Исус Христос ги благословува Солунските браќа го среќаваме и во живописот на преродбеничките цркви Св. Никола во Градешница и Св. Петка во Живоно. Од ктиторскиот натпис во црквата Св. Никола во селото Градешница дознаваме дека храмот е подигнат во 1862 година. Дваесетина години подоцна, црквата била живописана. Во 1918 година, за време на Првата светска војна црквата претрпела поголеми разурнувања. Црквата е обновена во 1927 година, кога и горните зони на страничните кораби и централниот кораб повторно се живописани од зографот Коста Николиќ од Лазарополе со синовите Јаким и Теодосиј. Во живописот на оваа преродбеничка црква, заедничката претстава на Солунските браќа (сѣтухъ равно апостоловъ славански просвѣтителѣ) е поставена на северниот ѕид на наосот (сл. 8). Св. Кирил (сѣтън кѣрилъ) и св. Методиј (сѣтън мѣѡдѣна) се облечени во архијерејска одежда, со митра на главата. Прикажан како средовечен човек со темна коса и брада, св. Кирил со десната рака држи архијерејски жезол, а со левата, на градите држи отворено евангелие на кое со словенски букви е испишан текстот: слово

Сл. 7. Кокре, црква Св. Архангел Михаил,
св. Кирил и св. Методија, северен

христово... Св. Методиј е старец со бела коса и брада, со крст во десната, високо подигната рака и свиток со азбука во левата. Над Солунските браќа е насликан Исус Христос (ІС ХС), кој ги благословува со двете раце.

Во црквата Св. Петка во селото Живоно, чиј живопис се датира во 1893 година, фигурите на Со-

Сл. 8. Градешница, црква Св. Никола,
св. Кирил и св. Методија, северен ѕид

лунските браќа (болгарски просветители) се поставени во цел раст на северниот ѕид во наосот (сл. 9). Св. Кирил (СТЪН КИРИЛЪ) и св. Методиј (СТЪН МЕФОДНА) се прикажани како архијереи со митра на главата. Св. Кирил е средовечен човек со темна коса и брада; со десната, високо подигната рака држи крст, а со левата отворен свиток со азбуката. Св. Методиј е старец со бела коса и брада; со архијерејски жезол во десната и отворено евангелие во левата рака на кое со словенски букви е испишан текстот: *АВЛЕНІЕ СЛОВЕСТЪ ТВОИХЪ ПРОСВѢШАЕТЪ...* Во горниот дел на сцената, над словенските просветители е насликан Исус Христос (ІС ХС), кој ги благословува со двете раце.

Меѓу генерацијата зографи, ученици и следбеници на Дичо Зограф, во чија сликарската програма свое место ќе најдат и ликовите на св. Кирил и св. Методиј, се браќата Јосиф и Јаков Радевич. Тие потекнуваат од мијачкото село Лазарополе, од родот Мажовски. Нивниот татко Радул Мажоски бил резбар, кој копаничарскиот занает го изучил на Света Гора, а својата работа ја остварувал во Прилепско, Серско и Јанинско. Постариот од двајцата браќа зографи, Јосиф, е роден околу 1830 година, и по се изгледа зографскиот занает го учел во работилницата на Дичо Зограф. Помладиот брат, пак, Јаков е роден околу 1835 година, а поуките од зографскиот занает ги добил кај својот постар брат Јосиф.⁹ Во последната четвртина на XIX век, браќата Јосиф и Јаков Радевич ќе развијат широка и плодна зографска дејност, особено во југозападна и северна Македонија.

Со теренските истражувања идентификуваме повеќе сликарски ансамбли кои зографот Јосиф, сам или со својот брат Јаков, или, пак, само Јаков, ги насликале во периодот од 1872 година, па се до 1913 година во Пелагонија и во Демир Хисар.

Најстарата претстава на Солунските браќа, дело на зографите Јосиф и Јаков Радевич, ја среќаваме во црквата Св. Никола во демирхисарското село Бабино. Црква е подигната и осветена во 1858 година, факт што е осведочен со натписот над влезниот портал на западната фасада. Црквата била живописана триесет години по завршувањето на градежните работи. За живописувањето на црквата дознаваме

⁹ А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, Софија 1965, 243.

Сл. 9. Живо, црква Св. Петка, св. Кирил и св. Методија, северен ѕид

Сл. 10. Бабино, црква Св. Никола, св. Кирил и св. Методија, олтарен простор, јужен ѕид

од ктиторскиот натпис над западната врата, во кој се вели дека сликарските работи завршиле на 11 јуни 1888 година, во време на поповите (јереи) Димитрија, Козма и Стојан, а како ктитори се споменуваат сите „велики и мали“ жители на селото Бабино, без издвојување на некое семејство или име. Потоа, во натписот се соопштуваат имињата на зографите, браќата Јосиф и Јаков Радевич. Во црквата во Бабино, Солунските браќа се прикажани во цел раст на јужниот ѕид на гакониконот (сл. 10). Св. Кирил (СЪТЪН КИРИЛЪ) и св. Методиј (СЪТЪН МЕРОДІА) се облечени во архијерејска одежда со митра на главата. Нивните физиономии се сосема одредени. Св. Кирил е средовечен човек со темна брада и долга коса што му паѓа на ра-

мената; со десната рака пред себе држи архијерејски жезол, а со левата, подигната во висина на рамената, го држи свитокот со азбуката насликан меѓу него и св. Методиј. Св. Методиј е старец со пробелена брада и долга коса што паѓа на рамената; со десната рака го држи свитокот со азбуката, а со левата, подигната во висина на градите, крст. Во горниот дел на сцената, над фигурите на словенските просветители, во светлосен диск е насликано Божјото око.

Иконографското решение во кое Солунските браќа заеднички го држат свитокот со азбуката, го среќаваме и во црквата Св. Богородица во Железнец, чиј живопис се датира во втората половина на XIX век. Анонимниот зограф на фреските во Железнец, заедничката претстава на св. Кирил (СЪТЪН КИРИЛЪ) и св. Методиј (СЪТЪН МЕРОДІА), кои меѓу себе држат плоча со азбуката, ја поставил во првата зона на јужниот ѕид во олтарниот простор (сл. 11). Двајцата светители се насликани во свечени архијерејски одежди (сакос, омофор и надбедреник). Св. Кирил е прикажан како средовечен човек со темна брада што се стеснува кон крајот и долга темна коса што паѓа на рамената; со десната рака благословува, а со левата, подигната во висина на градите, го држи свитокот со азбуката насликан меѓу него и св. Методиј. Св. Методиј е старец со бела брада и долга бела коса што паѓа на рамената; со десната рака ја држи плочата со азбуката, а левата му е поставена на градите.

Една од зографските работилници која ги внесе Солунските браќа св. Кирил и св. Методиј во својата сликарска програма била населена во Крушево, но нејзиниот родоначалник Анастас е доселеник од Мала Река, од мијачкиот крај.¹⁰ Неговите синови Вангел, Никола и Коста (Костадин), кои најчесто работеле заедно, спаѓаат меѓу најпродуктивните крушевски мајстори, што

¹⁰ За зографската работилница формирана од Анастас (понекогаш се потпишува и како Атанас), в. А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, 176-179; За ова зографско семејство в. уште *Историја на Крушево и Крушевско I* (текст К. Балабанов), Крушево 1978, 311-312; Ј. Андреевска, *Крушевски зографи-иконописци и нивно нестие у уметностии Македоније XIX века*, Зборник Матице српске за ликовне уметности, 26, Нови Сад 1990, 291-198.

Сл. 11. Железнец, црква Св. Богородица, св. Кирил и св. Методија, олтарен простор, јужен ѕид

Сл. 12. Манастир Слепче, црква Св. Јован Претеча, св. Кирил и св. Методија

се констатира со повеќе нивни откриени потписи во храмовите низ Македонија.¹¹ Нивните ѕидни слики, гледани во проекција на творештвото од XIX век во Македонија, по својот квалитет заостануваат во споредба со мијачките зографи од Дичовиот круг и крушевските мајстори доселени од Самарина.¹²

Единствената засега позната претстава на Солунските браќа, дело на познатиот крушевски зограф Коста Анастасов, ја среќаваме во манастирската црква посветена на Св. Јован Претеча во демирхисарското село Слепче. Денешната манастирска црква, која претставува комбинација од издолжен збиен крст и триконхос, е подигната во 1862 година на темелите на постара средновековна градба.¹³ Седумнаесет години по изградбата, во 1889 година, црквата била живописана. Живописувањето на храмот се потврдува со двата натписа зачувани во црквата.¹⁴

¹¹ А. Николовски, *Евиденцијата и сѐручна документација во крушевскиот крај*, Културно наследство 14/15, Скопје 1990, 133-136, каде што се објавени неколку потписи на овие мајстори.

¹² А. Николовски, *Македонските зографи од крајот на XIX и почетокот на XX век*, Скопје 1984, 30.

¹³ Ц. Грозданов, *За градителските и зографските потфати во манастирската црква Св. Јован Претеча (Продром) во Слепче, во втората половина на XIX*

Во манастирската црква во Слепче, Солунските браќа св. Кирил и св. Методиј (СЪТЪ СЛАВЯНСКІ ПРОСВЕТИТЕЛІ СЪТЪ МЕФѢДИ СЪТЪ КИРІЛ) се насликани во цел раст, во првата зона на јужната конха (сл. 12). Св. Кирил и св. Методиј се облечени во архијерејска одежда, со митра на главата. Нивните физиономии се речиси идентични. Св. Кирил е средовечен човек со темна коса и брада; со десната, високо подигната рака држи крст, а со левата, пред себе држи развиен свиток на кој со словенски букви е испишан текстот: *начало премѣдростѣ страхѣ гднѣ 858 г.х.* Св. Методиј е со пробелена коса и брада; со десната рака држи архијерејски жезол, а со левата рака, на градите држи отворено евангелие на кое со словенски букви е испишан текстот: *въ началѣ бѣ слово н слово бѣ къ бѣи н бѣ бѣ слово сен бѣ нсконнкѣ.*

Од крајот на XIX век е и заедничката претстава на св. Кирил и св. Методиј (СЪ: МЕФѢДИН И СЪ: КИРІЛ БЪЛГАРСКИ ПРОСВЕТИТЕЛН) во црквата посветена на Св. Богородица во битолското село Тепавци (сл. 13). Анонимниот зограф на оваа сликарска

век, во: Уметноста и културата на XIX век во Западна Македонија, МАНУ, Фондација Трифун Костовски, Скопје 2004, 239-253.

¹⁴ А. Василиев, *Български възрожденски майстори*, 279; Ц. Грозданов, *За градителските и зографските потфати*, 246-249.

Сл. 13. Тепавци, црква Св. Богородица, св. Кирил и св. Методија, северен ѕид

целина, св. Кирил ќе го прикаже со бела коса и не многу долга, исто така бела брада. Облечен е во богато украсена архијерејска одежа, (стихар, епитрахил и надбедреник), со митра на главата. Со десната рака благословува, а со левата држи архијерејски жезол. Св. Методиј е прикажан како старец со бела брада, во монашка мантија, со качулка на главата и епитрахил украсен со крстови. Светителот со десната рака подигната во висина на градите држи крст, а со левата свитокот со азбука.

Последната заедничка претстава на Солунските браќа св. Кирил и св. Методиј, дело на зографот Јаков Радевич од Лазарополе, ја среќаваме во црквата Св. Пантелејмон во демирхисарското село Света, чиј живопис се датира во 1913 година. Во црквата во Света, зографот Јаков Солунските браќа св. Кирил и св. Методиј (СЪТЪ СЛАВЯНСКІ ПРОСВЕТИТЕЛІ СЪТЪ МЕФОДИ СЪТЪ КИРИЛ) ќе ги постави на северниот ѕид на наосот, до иконостасот (сл. 14). На сликата во Света, св. Кирил е насликан со бела, не многу долга брада. Светителот е облечен во монашка одежа со камелавник на главата; со десната, високо подигната рака држи

крст, а со левата свиток со азбуката. Св. Методиј е со не многу долга црвенкаста брада и со долга коса што му паѓа на рамената. Светителот е во архијерејска одежа, со митра на главата; со десната рака благословува, а со левата пред себе држи развиен свиток на кој со словенски букви е испишан текстот: ВЪ НАЧАЛѢ БѢ СЛОВО И СЛОВО БѢ К БОГѢ...

* * *

Низ претходните страници го проследивме пробивот на портретите на селовенските првоучители св. Кирил и св. Методиј во фрескоживописот на Пелагонија, Мариово и Демирхисарско од 1861 до 1913 година.

Големиот број портрети и богатството на повеќе модификации во композицискиот и ликовниот третман говорат за творчката имагинација на зографите, нивните естетски сфаќања и личниот стил што

го негувале. Затоа е и разбирливо што во живописот од XIX век во Пелагонија, Мариово и Демирхисарско среќаваме и примероци изведени со особини на наивна, народна занаетчиска дејност, која излегува од уметничките токови што се подложуваат на естетско вреднување (Слепче, Тепавци и Света).

Во сликарските ансамбли од 1861, па сè до 1913 година во Пелагонија Мариово и во Демирхисарско воочивме неколку различни иконографски претстави на Солунските браќа. Вообичаено е разновидноста на нивната иконографија да претставува одраз на упатствата што ги даваат сликарските прирачници-ерминиите, што во нашиов случај не е така. Во ерминијата што ја составил светогорецот Дионисиј од Фурна не постојат објаснувања за нивно сликање.¹⁵ Објаснувања за нивно сликање не се содржани ни во ерминиите на македонските зографи од мијачкиот крај од XVIII век. Говорејќи за ерминијата на

¹⁵ Б. Конески, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје 1952, 15-16; Х. Поленаковиќ, *Белешки за кирило-методијевските праишања*, 160-161.

Сл. 14. Света, црква Св. Пантелејмон, св. Кирил и св. Методија, северен ѕид

Зографовци, Х. Поленаковиќ истакнува дека: „За Солунските браќа нема спомен во првобитниот превод-препис од ерминијата од проста причина што во грчкиот оригинал не се споменуваат солунските просветители“.¹⁶ Св. Кирил и св. Методиј не се споменуваат ни во преписот на оваа ерминија направен во 1818 година, во Прилеп, од Христе Хаџи Константиневиќ. Кон средината на XIX век, паралелно со чествувањето на денот на Солунските браќа, ќе започне и процес на допишување на имињата на св. Кирил и св. Методиј и нивните ученици и другите локални светители во ерминиите на македонските зографи од мијачкиот крај. Во преродбеничката уметност на XIX век во Мариово и во Демирхисарско, Солунските браќа св. Кирил и св. Методиј најчесто се сликаат со сви-

токот со азбуката што го држат заедно пред себе (Чаниште, Полчиште, Железнец и Бабино). Свитокот со азбуката се појавува во повеќе дела на Дичо Зограф и неговите следбеници, како и кај други зографи во уметноста до крајот на XIX и почетокот на XX век. Во постариот живопис на охридската дијецеза не постојат предлошки од овој вид со кои би можеле да се користат преродбеничките зографи. Широкиот пробив и интерес за азбуката е разбирлив ако се има предвид дека едно од барањата во преродбеничкото движење беше и барањето за воведување на народниот јазик во училиштата и црквенословенскиот јазик во богослужбата. Според досегашните проучувања, свитокот со азбуката што го држат заедно Солунските браќа меѓу себе, за првпат се појавува на една икона изработена од Дичо Зограф во 1861 година.¹⁷ Во конципирањето на заедничката претстава на Солунските браќа, се чини дека како предлошка на Дичо Зограф му послужила граfi-

¹⁶ Х. Поленаковиќ, *Белешки за кирило-методијевските прашања*, 157-180. Говорејќи за оваа ерминија, Х. Поленаковиќ истакнува дека на празните листови на крајот од ерминијата, со ракопис поинаков од ракописот со кој таа е испишана, се запишани текстовите што се испишуваат на книгата и свитокот што ги држат во рацете св. Кирил и св. Методиј.

¹⁷ М. Јовановиќ, *Споменица Српско - православног храма Свете Богородице у Скопљу*, Скопље 1935, 397-398, фот. на стр. 365.

ката што ја порачал Најден Иванов во 1858 година во Белград, каде што, исто така, Солунските браќа го држат свитокот со азбуката во своите раце.¹⁸ Меѓутоа, типолошки, фигурите на Солунските браќа на оваа икона се засноваат врз охридската традиција, со уште поточно определување на ликот на св. Кирил како средовечен архијереј, со темна засечена брада. Тој карактеристичен белег на св. Кирил го среќаваме и во претставите во мариовските цркви, во Св. Никола во Градешница (1882), Св. Петка во Бешиште (1884), Св. Архангел Михаил во Кокре (1884) и во Св. Петка во Живоно, како и во црквата Св. Ѓорѓи во Рамна (1861). Покрај композицијата во која Солунските браќа се прикажани со свитокот со азбуката што го држат заедно пред себе, забележително место во живописот од XIX век во Мариово зазема и композицијата во која свитокот со азбуката го држи св. Кирил, а во горниот дел на композицијата, над облаците, е претставен Исус Христос кој ги благословува со двете раце (Градешница, Кокре и Живоно). Со присуството на Исус Христос се искажува божествениот благослов во делото на словенските првоучители и во извршувањето на богослужбата на словенски јазик. Како предлош-

ка за вообличување на оваа претстава на Солунските браќа, се чини дека послужила една боена литографија изработена во Виена во 1864 година, по порачка на Христо Данов, а отпечатена од виенскиот мајстор Обенхајнер.¹⁹ Во црквата Св. Никола во демирхисарското село Бабино, во горниот дел на сцената, над фигурите на Солунските браќа, во светлосен диск е насликано Божјото око.

Во живописот од XIX век во Пелагонија, Мариово и во Демирхисарско, Солунските браќа најчесто се сликаат на северниот ѕид на наосот (Рамна, Чаниште, Бешиште, Градешница, Кокре, Живоно и Света) или на јужниот ѕид (Полчиште и Слепче). Во демирхисарските цркви Св. Никола во Бабино и Св. Богородица во Железнец, заедничката претстава на Солунските браќа добила мошне угледно место на јужниот ѕид во олтарниот простор. Новооткриените портрети на Солунските браќа св. Кирил и св. Методиј во фрескоживописот на Пелагонија, Мариово и Демирхисарско се особено важни во согледувањето на иконографските и програмските целини во кои тие се јавуваат и ја збогатуваат галеријата на нивните познати ликови во уметноста од XIX век во Македонија.

¹⁸ Ц. Грозданов, *Словенските учители во живописот на Богородица Кичевска и развојот на композицијата на Седмочислениците во втората половина на XIX век*, Уметноста и културата на XIX век во Западна Македонија, студии и прилози, МАНУ, Фондација Трифун Костовски, Скопје 2004, 49-50.

¹⁹ К. Балабанов, *Прилог кон проучувањето на застапеноста на култот на словенските просветители Кирил и Методиј во делата на македонските иконописци од XIX век*, Културно наследство V, Скопје 1974, 40.

Nikola MITREVSKI

**THE IMAGES OF THE HOLY SLAV TEACHERS ST.CYRIL AND ST.METHODIUS
IN THE FRESCO PAINTING OF THE 19th CENTURY OF
PELAGONIJA, MARIOVO AND DEMIR HISAR**

Summary

In Macedonian art the presentation of the holy images go far back, especially the portrayal related to the Ohrid Archbishopric connected to the Early Christian period and the local cults. In the 18th century the presence of these images was enhanced with other saints canonized during the Ottoman period showing the large movement of the Christian of the Balkans for their liberation. The period of Enlightenment had clearly set needs to restore the Ohrid Archbishopric, to introduce the local speech in the schools and the liturgical service was manifested towards the middle of 19th century. Throughout this period the images of the Thessalonian brothers St.Cyril and St. Methodius and their followers became essential portrayal in the painting program of the Macedonian church-school communities. In this period the individuality and the work of the Slav literacy established a new treatment and were celebrated in Macedonia.

In the 19th century, in the period Enlightenment in Pelagonia, Mariovo and Demir Hisar the Holy Thessalonian brothers were depicted together holding a scroll with the Cyrillic alphabet (Čanište, Poličište, Železnec and Babino). The scroll with the alphabet is also visible in the works of Dičo Zograf and his followers, and other painters in the 19th and the early 20th centuries. In the older fresco painting in the Ohrid diocese there are no examples that could be used by the Enlightenment painters. The interest of showing the scroll with the alphabet was related to the question of introducing the native language in the schools and liturgical service. According to research the presence of scroll with the Cyrillic alphabet that was held by the Holy Fathers for the first time appeared on an icons made by Dičo Zograf in 1861. As a model for this icon it is believed that the painter used the print commissioned by Najden Ivanov in 1858 in Belgrade showing the Holy Thessalonian brothers bearing the scroll. Nevertheless the typology of the Holy Thessalonian brothers on this icon is based on the Ohrid tradition where the Holy Father St.Cyril is portrayed

as middle aged archpriest with a dark beard. This characteristic typology of St.Cyril is found in the churches of St.Nikola at Graešnica (1882), St.Petka at Bešište (1884), and the Holy Archangel Michael at Kokre (1884), at St.Petka at Živovo and in the church of St.George at Ramna (1861).

Alongside the composition of the Holy Thessalonian brothers jointly bearing the scroll in the 19th century in the district of Mariovo there is portrayal of St.Cyril holding the scroll encompassed with clouds and the image of Jesus Christ blessing with both hands (Gradešnica, Kokre, and Živovo). The presence of the image of Jesus Christ illustrates the holy blessing for the achievement of the first teachers and their role of delivering the Slav language in the service. A model for the depiction of this scene with the Holy Thessalonian brothers was the colored lithography commissioned by Hristo Dimitrov in 1864, and published in Vienna by the master Obenhainer. In the church of St.Nikolas in the Demir Hisar in the village of Babino in the upper segment of the scene, just above the Holy Thessalonian brothers shows a glowing disc depicting Gods Eye.

In the fresco painting of the 19th century in Pelagonia, Mariovo and Demir Hisar the images of the Holy Thessalonian brothers are depicted on the north wall of the nave (Ramna, Čanište, Bešište, Gradešnica, Kokre, Živovo and Sveta) or on the south wall (Polčište and Slepče). In the region of Demir Hisar in the churches of St.Nikolas at Babino, and the Holy Virgin at Železnec, the Holy Thessalonian brothers St.Cyril and St.Methodius received a significant place in the south part of the sanctuary.

The newly discovered images of the Holy Thessalonian brothers St.Cyril and St.Methodius in the fresco programs in Pelagonia, Mariovo and Demir Hisar in the 19th century art in Macedonia represent an important issue of comprehending the iconography and the concept of the churches endowed with a rich gallery of images.